

Jerzy Wilkin

Czy istnieje teoria rozwoju obszarów wiejskich i czy takiej teorii potrzebujemy?

Streszczenie: Autor stawia w artykule pytania o kierunki i stan zaawansowania naukowego badań nad rozwojem obszarów wiejskich oraz dokonuje przeglądu najważniejszych osiągnięć naukowych w zakresie dyscyplin zajmujących się tymi obszarami. W artykule uzasadniana jest teza o specyficznym charakterze obszarów wiejskich jako wyodrębnionego przedmiotu badań. Autor formułuje też wniosek o potrzebie kreowania interdyscyplinarnej teorii rozwoju obszarów wiejskich i przedstawia dorobek nauk społecznych, a zwłaszcza socjologii, ekonomii i geografii społeczno-ekonomicznej, które mogą stanowić podstawy takiej teorii.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, teoria rozwoju, socjologia wsi, ekonomia wsi, badania interdyscyplinarne.

1. Wstęp

Pytanie sformułowane w tytule zadałem sobie samemu stosunkowo niedawno, mimo że od kilku dekad zajmuję się problematyką rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich jako przedmiotem badań naukowych. Głównym zadaniem badań jest tworzenie czy wzbogacanie teorii, jako najważniejszego wytworu nauki, zajmującej się daną dziedziną rzeczywistości. Budowanie nowych teorii czy falsyfikowanie teorii już istniejących jest obowiązkiem nauki, ale nie każdy fragment badanej rzeczywistości wymaga odrębnych teorii. Dla jej wyjaśnienia mogą być przydatne i niekiedy wystarczające wcześniej skonstruowane teorie lub teorie odnoszące się do inaczej określonych pól badawczych.

Cel tego opracowania jest dość oczywisty, bo sformułowany w tytule. Jest nim próba odpowiedzi na zawarte w nim pytanie, które uważam za ważne, inspirujące,

Prof. dr hab. Jerzy Wilkin, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, jwilkin@irwirpan.waw.pl.

ale też trudne. Aby uzyskać na nie ugruntowaną i satysfakcjonującą odpowiedź, trzeba byłoby przeprowadzić bardzo szerokie studia analityczno-porównawcze, obejmujące dorobek co najmniej kilku dyscyplin naukowych. Jest to materiał na obszerny traktat naukowy. Zadanie stojące przed tym krótkim opracowaniem jest znacznie skromniejsze – to refleksja teoretyczna nad stanem badań rozwoju obszarów wiejskich, w ujęciu interdyscyplinarnym, która ma być zachętą do dyskusji i dalszych badań.

W tytule tego opracowania są zawarte trzy pojęcia, które w rozważaniach naukowych mają długą i bogatą, chociaż zróżnicowaną, historię: teoria, rozwój i obszary wiejskie. Naukowa refleksja nad nimi powinna skłaniać do zadania trzech pytań: czym jest teoria, co to jest rozwój i czym są obszary wiejskie? W literaturze naukowej i nie tylko próbowano na nie odpowiadać tysiące razy; przede wszystkim na pierwszy człon tego pytania. Nie oznacza to wcale, że suma tych odpowiedzi daje wynik jednoznaczny, powszechnie akceptowany i trwały. Zasadniczą cechą, ale i urokiem nauki jest to, że nigdy nie daje ona ostatecznych i niepodważalnych odpowiedzi na stawiane jej pytania, a także pytania formułowane przez samych badaczy¹.

Jeśli pytamy o podstawy, a nawet zasadność istnienia teorii rozwoju obszarów wiejskich, to odpowiedź powinna zacząć się od wykazania, że obszary wiejskie stanowią wyodrębnioną i specyficzną jednostkę analizy procesów rozwoju. Możliwość wyodrębnienia obszarów wiejskich z innych typów obszarów geograficzno-ekonomicznych jest warunkiem wstępnym do dalszych etapów procedury badawczej. Kolejnym etapem tej procedury powinno być uzasadnienie potrzeby zajęcia się tymi obszarami jako wyodrębnioną dziedziną badań i kształtowania teorii naukowych. W tym kontekście często jest zadawane pytanie: czy badania regionów i teoria rozwoju regionalnego nie wyczerpują potrzeby badania obszarów wiejskich i nie wystarczą jako podstawa teoretyczna ich analizy? Spróbuję odpowiedzieć na to pytanie.

2. Geneza i postępy badań nad rozwojem obszarów wiejskich

Rozwój jest pojęciem bardzo szerokim i dość powszechnie używanym nie tylko przez nauki społeczne, lecz także przez ekonomistów. W moim opracowaniu będę

¹ Pytania stawiane nauce mogą pochodzić zarówno z zewnątrz, spoza środowiska naukowego, jak i wychodzić od samych badaczy; być immanentnym wytworem ich dociekań, dotychczasowych efektów badawczych i pasji poznawczej. Powinny też być przejawem aktywności nauki i samych badaczy, w tym zwłaszcza nauk społecznych. Pisał o tym wiele lat temu Edmund Mokrzycki, w polemice ze Stefanem Nowakiem w artykule *Czy do nauki przychodzi się z pytaniami* (Mokrzycki 2007).

posługiwał się pojęciem: rozwój społeczno-ekonomiczny, który też ma różne definicje i interpretacje. Szerzej o tym piszę w dalszych częściach tekstu.

Z kolei pojęcie obszarów wiejskich to wyodrębniona, zazwyczaj statystycznie i administracyjnie, część kraju, w której przez wieki najważniejszą częścią były użytki rolne, a najliczniejszymi mieszkańcami – rolnicy. Szybkim zmianom, zwłaszcza w Europie, podlegają zarówno obszary wiejskie, jak i definicja tych obszarów. Obszary wiejskie ulegają bardzo silnym przeobrażeniom prawie we wszystkich rejonach świata. To samo dzieje się z rolnictwem, chociaż prawie nikt nie kwestionuje tego, że istnieje teoria rozwoju rolnictwa. Obszary wiejskie są jednak znacznie bardziej skomplikowanym organizmem, obejmującym działalność rolniczą i inne formy działalności gospodarczej, jak też miejscem, gdzie funkcjonują różnorodne społeczności, gdzie zgromadzone są wielkie zasoby przyrody, z których tylko część służy bezpośrednio rolnictwu, bogate dobra kultury, infrastruktura techniczna i społeczna oraz wiele innych ważnych dla całego społeczeństwa i gospodarki składników. Ta olbrzymia złożoność i różnorodność sprawiają, że funkcjonowanie i rozwój obszarów wiejskich są bardzo trudną dziedziną badań, szczególnie badań społecznych.

Pionierską rolę w badaniach nad wsią i obszarami wiejskimi odegrała socjologia, a zwłaszcza jej subdyscyplina, jaką jest socjologia wsi. Bogusław Gałęski, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej socjologii wsi, uważa, że ta dziedzina badań socjologicznych powstała na początku XX w. w Stanach Zjednoczonych, gdzie w 1913 r. ukazała się pierwsza podręcznikowa publikacja poświęcona socjologii wsi (Gałęski 1966, s. 7). Podręczniki są na ogół traktowane jako synteza dorobku naukowego danej dyscypliny i zbiór jej najważniejszych paradygmatów. Pojawienie się podręczników z danej dziedziny wiedzy świadczy o jej naukowym dojrzeniu.

W 1935 r. powstało American Rural Sociological Society wydające, funkcjonujące do dzisiaj, czasopismo „Rural Sociology”. Polscy badacze dość wcześnie włączyli się w ten nurt badań, czego efektem było między innymi utworzenie już w 1936 r. czasopisma „Roczniki Socjologii Wsi”, istniejącego do chwili obecnej. W 1934 r. Ludwik Krzywicki rozpoczął badania nad strukturą społeczną wsi, które po II wojnie światowej kontynuował Instytut Ekonomiki Rolnej (obecnie Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie). Badania w tym zakresie prowadził także od 1961 r. Zakład Socjologii Wsi w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN (już nieistniejący), a następnie Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (utworzony w 1971 r.).

Terry Marsden, analizując rozwój socjologii wsi, pisze także o socjologii wiedzy dotyczącej wsi (*sociology of rural knowledge*). Twierdzi on, że socjologia ta przeszła drogę od naukowej próżni do naukowej (teoretycznej) dojrzałości (Marsden 2006, s. 3). Autor ten wskazuje na trzy paradoksy rozwoju badań nad obszarami wiejskimi:

1) Intensyfikacja i dywersyfikacja badań w naukach społecznych nad problematyką wiejskości dokonuje się mimo postępującego miejskiego kosmopolityzmu i globalizmu widocznego w rozwiniętych społeczeństwach i urbanizacji obszarów wiejskich. 2) Intensyfikacja i dywersyfikacja tych badań trwa pomimo wdrażania neoliberalnych projektów i postępującej deinstytucjonalizacji [*de-institutionalization*] najważniejszych badań i wdrożeń dotyczących wsi, a zwłaszcza rolnictwa. 3) Nowe procesy związane z modernizacją i technologią próbują negować lokalną wiejskość i wiejski charakter lokalnych społeczności, podczas gdy w tym samym czasie zarówno wiejscy aktorzy, jak i badacze wsi identyfikują nowe, alternatywne, społeczno-ekologiczne paradygmaty rozwoju lokalnego wsi (Marsden 2006, s. 4–5).

Zjawiska te są dowodem, że obszary wiejskie jako przedmiot badań zachowują znaczenie i atrakcyjność.

W moim głębokim przekonaniu polska nauka ma duży i bardzo wartościowy wkład w postęp nauk zajmujących się rozwojem wsi i obszarów wiejskich². Poniżej przedstawiam niektóre z ważniejszych nurtów tego dorobku.

Bardzo oryginalny i wartościowy wkład w tworzenie socjologicznego obrazu wsi w Polsce miały monografie wsi przygotowane przez Franciszka Bujaka. Pierwsza z nich poświęcona wsi Maszkienice na Podkarpaciu powstała już w 1901 r. (Bujak 1901). Następna, opisująca dzieje i aktualny stan wsi Żmiąca, została opublikowana w 1903 r. (Bujak 1903). Dziesięć lat później ukazała się druga monografia Maszkienic (Bujak 1914). Te trzy monografie zawierają bezcenny materiał dokumentacyjny i analityczny, a także propozycje metodologiczne badań, które do dziś stanowią ważne źródło wiedzy socjologicznej oraz ekonomicznej dotyczącej rozwoju wsi. Badania monograficzne wsi były w Polsce kontynuowane przez innych badaczy i stanowią cenny wkład w tworzenie wiedzy o rozwoju wsi (Bukraba-Rylska 2004). W okresie powojennym wieś Żmiąca była jeszcze dwukrotnie opisywana przez socjologów w obszernych monografiach. W 1963 r. Zbigniew T. Wierzbicki opublikował dzieło *Żmiąca w pół wieku później* (Wierzbicki 1963), a w 2012 r. Michał Łuczewski w książce: *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmiącej* przedstawił mieszkańców tej wsi w długiej perspektywie historycznej: od średniowiecza do czasów III RP (Łuczewski 2012). Monografie nie tworzą teorii rozwoju wsi, ale stanowią cenny materiał empiryczny i częściowo analityczny, który następnie może

² W tym opracowaniu używam niekiedy zamiennie pojęć: „wieś” i „obszary wiejskie”, chociaż nie są to idealne substytuty pojęciowe. Czyni tak większość badaczy zajmujących się problematyką wiejską, a czy badaczom chodzi o wieś, czy o obszary wiejskie, to zazwyczaj wynika z kontekstu rozważań. Odnotować jednak należy, że zarówno wśród socjologów, jak i ekonomistów pojęcie obszarów wiejskich zajmuje coraz częściej tradycyjnie dominujące pojęcie wsi.

być podstawą generalizacji i formułowania prawidłowości rozwoju wsi. Dodatkowo monografie, takie jak wyżej wymienione, dają obraz wszechstronny, obejmujący różne strony życia wsi i rozwoju obszarów wiejskich, a więc są szczególnie przydatne w realizacji badań interdyscyplinarnych.

W odróżnieniu od ekonomistów, którzy patrząc na wieś interesowali się przede wszystkim rolnictwem i produkcją rolną, socjologowie dość wcześnie, poza gospodarstwem i rodziną chłopską, zajęli się wiejską społecznością, traktując wieś i obszar wiejski jako złożony wytwór społeczny, kulturowy i gospodarczy. Socjologowie zaproponowali też wiele metod badawczych szczególnie przydatnych do analizowania społeczności wiejskich. Jednym z najwcześniej opublikowanych w Polsce podręczników socjologii wsi i rolnictwa była praca Jana Turowskiego (Turowski 1995; I wyd. ukazało się w 1992 r.), zawierająca m.in. obszerną część metodologiczną. Spośród tych metod Turowski na pierwszym miejscu wymienia metodę monograficzną. W okresie późniejszym ukazały się dwie publikacje socjologiczne o charakterze podręcznikowym, których przedmiotami zainteresowania były wieś i obszary wiejskie. Pierwsza z nich to praca Krzysztofa Gorlacha *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy* (Gorlach 2004), a druga to obszerne dzieło Izabelli Bukraby-Rylskiej *Socjologia wsi polskiej* (Bukraba-Rylska 2008).

Polscy ekonomiści nie mogą pochwalić się podobnymi dziełami podręcznikowymi dotyczącymi ekonomii obszarów wiejskich. Podręczniki przedstawiają przede wszystkim wiedzę ugruntowaną, mającą charakter paradygmatyczny (w ujęciu, jaki zaproponował Thomas Kuhn). Widocznie ekonomiści badający wieś i rozwój obszarów wiejskich nie osiągnęli jeszcze takiego etapu zaawansowania teoretycznego swoich badań. Wyróżniającym wkładem ekonomistów w badania dotyczące źródeł, mechanizmów i uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich były stosunkowo liczne publikacje poświęcone wielofunkcyjności (albo też wielofunkcyjnego) rozwoju wsi czy obszarów wiejskich. Dużą rolę w upowszechnianiu tego kierunku badań miał Marek Kłodziński (Kłodziński 1996). W późniejszym okresie ten kierunek analiz ekonomicznych rozwoju wsi został włączony w szerszą koncepcję teoretyczną, jakim jest teoria (czy koncepcja) rozwoju trwałego i zrównoważonego.

Bardzo obiecującym kierunkiem badań nad rozwojem obszarów wiejskich w Polsce są coraz liczniejsze próby łączenia wysiłków przedstawicieli różnych dyscyplin w realizacji wspólnych projektów i publikacji dotyczących tych obszarów. Znaczne osiągnięcia w tym zakresie ma Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk, działający przy Prezydium PAN. Przykładem tej owocnej, interdyscyplinarnej działalności Komitetu są chociażby dwie monografie: *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność, migracje i nowe wizje rozwoju* (Kamińska, Heffner 2011a) i *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji,*

czynniki peryferyzacji (Kamińska, Heffner 2011b). Komitet ma też w swym dorobku wiele innych publikacji z interesującą nas problematyki.

3. Czym jest teoria?

W najprostszym ujęciu, teoria to główny wytwór nauki. Zadaniem naukowców jest konstruowanie twierdzeń wyjaśniających świat (funkcjonowanie świata). Zbiór tych twierdzeń (wszystkie one mają charakter hipotetyczny) dotyczących założeń, prawidłowości i praw składa się na teorię badanej części świata. Carl G. Hempel, cytowany przez T. Kuhna, uważał, że: „Nauka jest szeroko rozumiana jako dążenie do formułowania coraz bardziej ogólnego, usystematyzowanego poglądu na świat zdolnego do wyjaśniania i przewidywania” (Kuhn 2003, s. 192). W takim ujęciu wyjaśnienie zależności, prawidłowości i praw rządzących danym fragmentem rzeczywistości pozwala także na przewidywanie przebiegu zdarzeń. Dla wielu badaczy predykcyjna siła teorii jest miarą jej doskonałości. Ta cecha i zależność jest często kwestionowana, zwłaszcza przez badaczy z zakresu nauk społecznych i humanistycznych. Jak napisał Piotr Sztompka we wstępie do fundamentalnego dzieła Jonathana H. Turnera *Struktura teorii socjologicznej*:

teorie socjologiczne, o których traktuje ten tom, powiedzieć można, że są to różnorodne konglomeraty najbardziej podstawowych założeń, najbardziej abstrakcyjnych pojęć i najbardziej ogólnych praw, konstruowanych z intencją wyjaśnienia najbardziej istotnych cech i prawidłowości życia społecznego, przejawiających się bez względu na czas, obszar czy sferę, w której życie społeczne się toczy (Sztompka 1985, s. 15).

Turner twierdził, że:

Teoria jest działalnością umysłową. Jest to proces rozwijania idei pozwalających badaczom wyjaśnić dlaczego muszą zajść określone zdarzenia. Teoria jest skonstruowana z szeregu podstawowych elementów lub składników: (1) pojęć, (2) zmiennych, (3) twierdzeń i (4) form teoretycznych. Jakkolwiek istnieje wiele różnorodnych tez dotyczących tego, czym jest teoria, lub czym być powinna, te cztery elementy są im wszystkim wspólne (Turner 1985, s. 60).

Auguste Comte, uważany za twórcę socjologii, reprezentujący tzw. nurt pozytywistyczny w nauce, twierdził, że światy społeczny i przyrodniczy stanowią jedność i dlatego możliwe i wskazane jest stosowanie tych samych metod badawczych w obu dziedzinach nauki. Większość badaczy skłania się jednak, jak sędzę, do wniosku,

że wszystkie nauki mają pewien wspólny trzon metodologiczny, wywodzący się głównie z filozofii nauki, ale rozwijają nie tylko własną aparaturę pojęciową, ale też metody badań i sposoby konstruowania teorii. Różne jest także, jak wiadomo, pojęcie teorii w poszczególnych grupach nauk. Na przykład w fizyce teorie mają przede wszystkim postać modeli matematycznych potwierdzonych empirycznie. Jak stwierdził Michał Heller: „określenie «teoria» w fizyce jest określeniem nobilitującym. Stworzenie dobrej, to znaczy eleganckiej matematycznie i zgodnej z wynikami doświadczeń, teorii jest celem i marzeniem każdego fizyka” (Heller 2011, s. 88). W odróżnieniu od świata przyrody, który, jak twierdzi większość badaczy, jest „napisany” językiem matematyki, świat społeczny tylko w niewielkim zakresie da się opisać za pomocą języka matematyki. Dla opisanego tego świata trzeba szukać innych narzędzi i metod, nie rezygnując jednak z matematyki.

W klasyfikacji osiągnięć nauk ekonomicznych dość popularny jest podział na ekonomię pozytywną i ekonomię normatywną. Ta pierwsza obejmuje te osiągnięcia teoretyczne, które polegają na opisowo-wyjaśniającej metodzie badań, nieodwołujące się do wartości społecznych. Jest to takie podejście do rozwoju nauki, które określa się jako *value-free*, przez wielu uważane za ideał obiektywnej metody naukowej. Ekonomia jednak, poza celami czysto naukowymi (poznawczo-wyjaśniającymi), ma także cele praktyczne; jest ważną podstawą teoretyczną zmieniania świata. Jeśli ma realizować tę drugą funkcję, to musi sobie odpowiedzieć na pytanie: w jakim kierunku ma zmieniać świat, a zwłaszcza rzeczywistość gospodarczo-społeczną? Musi odwołać się do wartości, a więc stać się nauką normatywną. W naukach społecznych podejścia pozytywne i normatywne powinny być traktowane jako komplementarne sposoby uprawiania nauki. Takie ujęcie jest wręcz konieczne, jeśli zajmujemy się teorią rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym teorią rozwoju obszarów wiejskich.

Przy opisie i analizie wsi, podobnie zresztą jak i innych wielkich obszarów życia społecznego, poza wnikliwą i uporządkowaną pod względem empirycznym analizą naukową trzeba sięgać ponad granice paradygmatycznej nauki i tam szukać zarówno inspiracji do podejmowania nowych tematów i problemów, jak i zasobów „rozproszonej wiedzy”³. Ta wiedza potrafi otworzyć oczy badaczy i być użyteczną wskazówką także dla tego, co jest uznawane za najważniejszą misję czy zadanie naukowca-teoretyka: przesuwanie granic nauki. Nie tylko w odniesieniu do nauk społecznych, ale także przyrodniczych, uznawanych za „twarde nauki” (*hard sciences*), ważnym bodźcem i wskazówką są osiągnięcia nauk humanistycznych, jak też

³ O wielkim znaczeniu rozproszonej wiedzy, która jest w niewielkim stopniu transferowalna, i dotyczy konkretnego miejsca, czasu i osoby, zwłaszcza w procesach gospodarowania, pisał Friedrich von Hayek (Hayek 1945).

humanistyczna perspektywa (czy wizja) widzenia świata, zwłaszcza społecznego. Tę perspektywę doceniał i popularyzował wybitny socjolog Jan Szczepański, także w odniesieniu do problematyki wiejskiej. Pisał on:

mówiąc o wizji, zwłaszcza humanistycznej wizji wsi, będę miał na myśli aktualny i przyszły obraz wsi, tworzony w poglądach polityków, pisarzy, ideologów, uczonych oraz marzycieli przesuujących swoje oczekiwanie pożądaney przyszłości do świata wyidealizowanych elementów aktualnej rzeczywistości. [...] Wizja natomiast jest wytworem subiektywnym, jest obrazem, w którym przeważają elementy irrealne, często mistyczne, ale narzucające się umysłom z wielką intensywnością, ponieważ apelują do ich świadomych i podświadomych celów, urojeń i marzeń. Te elementy irracjonalne wizji wywierają silny wpływ na myślenie jednostek i grup o rzeczywistości społecznej, o miejscu jednostek i grup w tej rzeczywistości, o możliwościach osiągnięcia ich celów życiowych, aspiracji i dążeń⁴ (Szczepański 1993, s. 1–2).

4. Teoria miejsca i teoria przestrzeni

Poszukując inspiracji i wskazówek metodologicznych do rozważań teoretycznych nad rozwojem obszarów wiejskich, sięgnąłem do obszernej i nowatorskiej publikacji naukowej Marii Lewickiej zatytułowanej *Psychologia miejsca*, w której rozwija ona koncepcję teorii miejsca (Lewicka 2012). Jak napisała Lewicka:

Miejsce to przedmiot *par excellence* interdyscyplinarny. Jest to źródłem z jednej strony kłopotów, a nawet frustracji dla badaczy o „pozytywistycznym” rodowodzie, z drugiej – ogromnej przyjemności poznawczej. Kłopoty i frustracje wynikają z braku jednolitego języka i ujednoczonej metodologii badań, która obejmuje praktycznie wszystkie możliwe podejścia, od czysto jakościowych analiz fenomenologicznych aż po wyrafinowane wielozmienne analizy statystyczne. [...] Interdyscyplinarna refleksja nad miejscem uświadamia również, że granica między tzw. codziennym życiem a nauką jest cieńsza, niż nam się wydaje (Lewicka 2012, s. 26–27).

W geografii, socjologii i ekonomii nie miejsce, a przestrzeń jest częściej spotykanym przedmiotem zainteresowań i badań, ale związki między tymi pojęciami bywają bliskie. Maria Halamska mówi jednakże o „umiejscowionych przestrzeniach społecznych”, traktując przestrzeń jako czynnik aktywny (seminarium w IRWiR

⁴ W artykule skąd pochodzi ten cytat, Szczepański z uznaniem odnotowuje dorobek Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w zakresie badań nad rozwojem wsi, w tym prace Marii Halamskiej, Marii Wieruszewskiej, Franciszka Jakubczaka, Izabelli Bukraby-Rylskiej i Barbary Fedyszak-Radziejowskiej.

PAN, 2.10.2017). Pojawiło się pojęcie socjologii przestrzeni, ale używane jest też pojęcie socjologii miejsca, zwłaszcza przez badaczy zajmujących się socjologią obszarów wiejskich. Przykładem są następujące uwagi Marty Klekotko i Krzysztofa Gorlacha:

Tradycyjna socjologia wsi i rolnictwa poświęcała problematyce „miejsca” sporo uwagi. Zainteresowanie tą problematyką widoczne jest szczególnie w badaniach skoncentrowanych na określonych społecznościach wiejskich, które stanowiły kontekst analizy funkcjonowania rozmaitych instytucji, przejawów więzi społecznej, rodzin i relacji międzyludzkich, a także tożsamości i przywiązania właśnie do określonych miejsc, ludzi i wydarzeń. W tym więc sensie „miejsce” rozumiano jako pewien fragment „udomowionej” przestrzeni społecznej, jako fragment poddany – jeśli można to tak określić – swoistej „obróbce” przy pomocy wartości przez określone jednostki czy zbiorowości społeczne. W tym więc sensie to ludzie tworzyli określone „miejsca” w społecznej przestrzeni (Klekotko, Gorlach 2011, s. 25).

Umiejscowienie obszarów wiejskich w teorii miejsca i przestrzeni to bardzo obiecujący kierunek badań.

Ekonomiści wykazują rosnące zainteresowanie problematyką przestrzeni. Lokalizacja działalności gospodarczej, jakość i sposób zagospodarowania przestrzeni mają duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego i efektywności podmiotów gospodarczych. Terry Marsden, socjolog, używa kategorii „political economy of rural space” (Marsden 2006). W naukach ekonomicznych rozwinął się bardzo obiecujący i wysoko ceniony nurt badań nazywany „nową geografiami ekonomiczną” (*new economic geography*), którego jednym z twórców był Paul Krugman (w 2008 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii). Nurt ten koncentruje się jednak głównie na lokalizacji produkcji i związanych z nią korzyściach handlowych.

5. Rozwój i teoria rozwoju

Wśród przedstawicieli ekonomii i innych nauk społecznych rozwój kojarzy się z czymś pozytywnym. Procesom kryjącym się za tym pojęciem przypisywane są pożądane społecznie wartości, jak np.: poprawa poziomu i jakości życia, modernizacja kraju czy regionu, zwiększone możliwości zaspokajania potrzeb prywatnych i publicznych itd.

Rozwój, w odróżnieniu od wzrostu, nie może być odzwierciedlany na jednej skali, której kryterium czy punktem odniesienia jest prosta kategoria, np.: produkcja przemysłowa, konsumpcja zbóż czy mleka, wartość wytworzonych

towarów i usług itd. Mówimy, że rozwój to proces wielowymiarowy; zawiera on zmiany ilościowe (w tym np. wzrost PKB czy spadek śmiertelności niemowląt i wydłużenie przeciętnego czasu życia), zmiany strukturalne (np. udział trzech sektorów w gospodarce: I – rolnictwo i przemysły wydobywcze, II – przemysły przetwórcze i III – usługi) i zmiany o charakterze instytucjonalnym, sprzyjające rozwojowi. Niedoskonałości systemów instytucjonalnych powszechnie są uznawane za główne przeszkody rozwoju. Na pytanie zadane w tytule swojej książki *Dlaczego narody przegrywają?* Daron Acemoglu i James A. Robinson odpowiadają: „Instytucje, instytucje, instytucje” (Acemoglu, Robinson 2014). To właśnie odkrycie znaczenia instytucji dla rozwoju i funkcjonowania gospodarki zainteresowało ekonomistów dorobkiem teoretycznym i empirycznym innych nauk społecznych, a także humanistycznych, jak np. historii, etnologii czy antropologii kulturowej (Wilkin 2016). Ze względu na szczególnie splot uwarunkowań instytucjonalnych, jaki obserwujemy na obszarach wiejskich, gdzie nakładają się lub wiążą zarówno instytucje „długiego trwania”, jak i instytucje kreowane, wyznaczające ramy funkcjonowania oraz rozwoju gospodarki, społeczności wiejskich i kultury, badania tkanki instytucjonalnej rozwoju obszarów wiejskich są bardzo skomplikowane, ale też fascynujące i ważne. Jednym z zagadnień związanych z tą sferą badań jest uchwycenie i opisanie procesu endogenizacji zmian instytucjonalnych na wsi.

Rolnictwo i obszary wiejskie, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, zwłaszcza wysoko rozwiniętych, są przedmiotem oddziaływania polityk publicznych, w tym polityki wspierania rozwoju (do których zalicza się też polityka rolna). Zależność rozwoju wsi i rolnictwa od funduszy i polityk publicznych uległa wzmocnieniu po wejściu naszego kraju do Unii Europejskiej. Był to też ważny bodziec zmian instytucjonalnych, m.in. dyfuzji instytucji unijnych (norm prawnych, procedur organizacyjnych, zasad współpracy i in.). Od akcesji Polski do UE w 2004 r. zaczyna się nowy etap rozwoju obszarów wiejskich, różniący się znacznie od etapów wcześniejszych.

Ekonomiści mieli zazwyczaj skłonność do utożsamiania rozwoju ze wzrostem gospodarczym. Nawet jeśli dostrzegają ograniczoność i niedoskonałość tak ujmowanego rozwoju i jego wskaźników, to są przekonani, że wzrost gospodarczy, mierzony zazwyczaj wielkością PKB, jest podstawą rozwoju. Jednakże osiągnięcia teorii rozwoju, w tym skonstruowanie nowych wskaźników dobrobytu i rozwoju, osłabiły wiarę ekonomistów w jednoznacznie pozytywne skutki wzrostu gospodarczego. W wielu krajach, zwłaszcza socjalistycznych, pojawiło się zjawisko „wzrostu bez rozwoju”. Okazało się, że wzrostowi produkcji i PKB towarzyszyło niekiedy obniżenie poziomu dobrobytu społecznego.

Nadal jednak w dorobku teoretycznym ekonomii znacznie więcej cenionych w tym środowisku osiągnięć, nagradzanych m.in. nagrodami im. A. Nobla, dotyczy

wzrostu gospodarczego, a nie rozwoju. Wzrost gospodarczy łatwiej niż rozwój poddaje się kwantyfikacji i łatwiej jest też zidentyfikować najważniejsze jego czynniki. Prostsze jest przeto modelowanie tego procesu.

Należy też zwrócić uwagę na to, że w przypadku badania, mierzenia i oceniania wzrostu problem wartościowania, a zwłaszcza odwoływania się do wartości społecznych, nie odgrywa takiej roli jak przy ocenie rozwoju społeczno-gospodarczego. Teoria wzrostu gospodarczego jest więc bliższa pozytywistycznej koncepcji nauki, określanej jako *value-free science*. Teoria rozwoju absorbuje jednak uwagę coraz większej liczby badaczy i może pochwalić się wieloma ważnymi osiągnięciami (Fiedor, Kociszewski 2010). Wpływ na to ma m.in. zwiększająca się presja potrzeb praktycznych związanych zarówno z koniecznością identyfikacji źródeł rozwoju i jego oceną, jak i wzbogacania podstaw teoretycznych planowania i programowania rozwoju. Ważną rolę w stymulowaniu i finansowaniu tej części badań odgrywają instytucje międzynarodowe: ONZ, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy, OECD, Komisja Europejska i wiele innych. Zasługą tych organizacji jest skonstruowanie wielu wskaźników rozwoju, z których największą popularność zdobył Wskaźnik Rozwoju Społecznego HDI (Human Development Index), obliczany corocznie dla ponad 170 krajów i przedstawiany w raportach UNDP (United Nations Development Program). Opracowane zostały wskaźniki ekorozwoju, wiele wskaźników dobrobytu, a nawet szczęśliwości (Happy Planet Index). Pionierską rolę w konstruowaniu złożonych wskaźników dobrobytu społecznego odegrał Instytut Badawczy Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju Społecznego, który w latach 60. zaproponował zestaw wskaźników, w literaturze nazywanych „wskaźnikami genewskimi” (od miejsca, gdzie był ulokowany ten instytut). Ważną rolę w ich tworzeniu odegrał polski ekonomista prof. Jan Drewnowski, który był dyrektorem tego programu.

W późniejszych latach opracowano wiele innych wskaźników rozwoju wykorzystywanych zarówno w raportach ważnych instytucji międzynarodowych, jak i przez poszczególnych badaczy. Ocenie postępów w zakresie mierzenia rozwoju społeczno-gospodarczego i ogólnie funkcjonowania gospodarki jest poświęcony głośny raport trzech znanych ekonomistów (Stiglitz, Sen, Fitoussi 2013), przygotowany na zlecenie byłego francuskiego prezydenta Nicolasa Sarkozy'ego.

Wskaźniki rozwoju mogą odnosić się do poszczególnych krajów, regionów, a także grup społecznych. Z punktu widzenia problematyki tego opracowania ważnym i pionierskim osiągnięciem badawczym było przygotowanie raportu o rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i obliczenie dla tych obszarów wskaźników HDI według metodologii stosowanej przez UNDP (UNDP 2000). Dzięki temu mogliśmy się dowiedzieć, jaki dystans rozwojowy dzieli polską wieś od reszty kraju, a także jaki jest poziom rozwoju obszarów wiejskich w Polsce na tle innych krajów, w sposób metodologicznie porównywalny.

6. Rozwój obszarów wiejskich

Rozwój obszarów wiejskich to skomplikowany proces kształtowania miejsc i procesów, ulokowanych w przestrzeni. Zakładamy, że przestrzeń wiejska, aczkolwiek bardzo zróżnicowana, charakteryzuje się szczególnymi, wyjątkowymi, a nawet osobliwymi cechami, które pozwalają odróżnić ją od przestrzeni miejskiej (zurbanizowanej). Nie należy też zapominać, że procesy urbanizacji i ruralizacji przenikają się, na co zwraca uwagę wielu badaczy problematyki wiejskiej i miejskiej. Niemniej jednak to przede wszystkim socjologowie i niektórzy geografowie są skłonni przypisywać obszarom wiejskim szczególne cechy uzasadniające wyodrębnienie ich jako przedmiotu badań i budowania teorii naukowych. Dla geografów tą cechą jest przede wszystkim przestrzeń obszarów wiejskich, ich struktura, ukształtowanie i zagospodarowanie. Dla socjologów natomiast obszar wiejski to przestrzeń społeczna, symboliczno-kulturowa i arena relacji: człowiek–gospodarka, człowiek–przyroda, człowiek–inny człowiek i człowiek–otoczenie zewnętrzne, pozawiejskie. Jak stwierdza Gorlach:

Pojęcie „obszar wiejski” (a nie „wieś”) narzuca nam już inną perspektywę, kreuje inny obraz rzeczywistości społecznej. Nie rozwijając w tym momencie szerzej koncepcji różnorodności obszarów wiejskich, należy jednak zwrócić uwagę na jeden szczególnie aspekt, różniący je od tego typu rzeczywistości społecznej, który po prostu określamy mianem wsi. Otóż pojęcie obszaru wiejskiego przestaje operować całościową, niektórzy mogliby powiedzieć – systemową wizją rzeczywistości społecznej. Koncentruje się natomiast na pewnym wybranym elemencie z całej, prezentowanej wyżej, bogatej i kompleksowej charakterystyki wsi. Tym elementem jest pewien obszar, pewna przestrzeń, która zostaje wyodrębniona z uwagi na jakąś szczególną cechę (Gorlach 2004, s. 16).

Bardzo ważnym źródłem wiedzy o stanie badań nad rozwojem obszarów wiejskich w Polsce jest książka: *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku* pod redakcją Marii Halamskiej (Halamska 2011). Ta publikacja jest znakomitym kompendium opracowań przygotowanych przez reprezentantów różnych dyscyplin naukowych zajmujących się wsią i rolnictwem. Stanowi coś w rodzaju wstępu do syntezy teoretycznej rozwoju obszarów wiejskich, a jednocześnie zawiera użyteczną analizę porównawczą przedmiotu, podstaw metodologicznych i wyników badań szerokiego spektrum badaczy, których łączy zainteresowanie wsią (czy obszarami wiejskimi). W rozdziale otwierającym tę publikację Halamska, powołując się na Marcela Jolliveta, stwierdza, że wieś czy wiejskość odwołują się do trzech poziomów rzeczywistości społecznej: 1) przestrzeni fizycznej określonej

geograficznie i historycznie, 2) społeczności rolniczej i wiejskiej i 3) sfery symbolicznej i świadomościowej (Halamska 2011, s. 11–12).

Mówiąc o obszarach wiejskich, mamy na myśli przede wszystkim przestrzeń fizyczną, gospodarczą i kulturową przez nie zajmowaną. Ta przestrzeń z trudem poddaje się teoretycznej generalizacji i naukowemu uporządkowaniu. Pisze o tym Halamska:

Ta wielowątkowa debata nad przestrzennymi aspektami zróżnicowania obszarów wiejskich, odmiennymi dynamikami różnych regionów w ostatnim dwudziestolecu oraz konieczności sterowania niektórymi procesami ukazuje ważność problematyki przestrzennej w badaniach nad współczesną wsią. Mimo ich wielości, brak jest syntezy w postaci modelu teoretycznego czy modeli możliwego rozwoju przestrzennego, brak nawet wizji przyszłego kształtu tych obszarów. A przecież to one – wizja i tworzone na ich podstawie przyszłe modele przestrzenne – powinny stanowić kierunkowskazy dla różnych polityk publicznych: rolnej, rozwoju obszarów wiejskich, spójności (Halamska 2011, s. 16).

Jak już wspomniałem, w budowanie teoretycznych podstaw klasyfikacji i charakterystyki obszarów wiejskich duży i oryginalny wkład mają geografowie. Jak stwierdził Jerzy Bański, jeden z czołowych, polskich badaczy w tej dziedzinie: „Współczesna geografia wsi jest w pełni wykształconą dyscypliną badawczą podejmującą problemy zróżnicowania przestrzeni wiejskiej oraz zachodzących w niej procesów i zjawisk społeczno-ekonomicznych” (Bański 2011, s. 29). Autor ten, na podstawie przeglądu obszernej literatury krajowej i zagranicznej, wymienia następujące i najważniejsze jego zdaniem cechy obszarów wiejskich:

- specyficzny otwarty krajobraz,
- stosunkowo niska gęstość zaludnienia,
- przewaga ludności związanej z gospodarką rolną i leśną,
- tradycyjny styl życia (bliski naturze) i zwyczaje,
- ekstensywne użytkowanie ziemi (przede wszystkim rolnicze i leśne),
- rzadka zabudowa i rozproszone osadnictwo,
- większość mieszkańców uważa, że mieszka na wsi (Bański 2011, s. 41).

W wydanej kilka lat później pracy Bański przedstawił jeszcze bardziej rozbudowane i zróżnicowane typologie i klasyfikacje obszarów wiejskich, wykorzystywane przez poszczególnych badaczy i instytucje zajmujące się tymi obszarami (Bański 2017). Praktycznym efektem wykorzystania różnorodności podstaw wyodrębniania i klasyfikacji obszarów wiejskich jest atlas tych obszarów w Polsce przygotowany przez zespół badaczy kierowany przez Bańskiego (2016).

Brytyjski badacz z zakresu geografii społecznej Paul Cloke wyodrębnia trzy główne cechy obszarów wiejskich:

- są one zdominowane przez ekstensywne użytkowanie ziemi, zwłaszcza przez rolnictwo i leśnictwo;
- są miejscem niewielkich jednostek osiedleńczych wykazujących silne powiązanie między zabudową a ekstensywnie zagospodarowanym krajobrazem;
- narzucają specyficzny sposób życia (Cloke 2006, s. 20).

W publikacji prezentującej monitoring rozwoju obszarów wiejskich Andrzej Rosner i Monika Stanny tak definiują pojęcie rozwoju obszarów wiejskich:

rozwój społeczno-gospodarczy to proces przekształcania wsi w środowisko przyjazne mieszkańcom, a więc takie, które pozwala im na zaspokajanie potrzeb i aspiracji, zwłaszcza w zakresie warunków pracy i uzyskiwania godziwych dochodów, dostępu do usług publicznych i szeroko rozumianych dóbr kultury, poczucia uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, sprawstwa w zakresie dokonujących się przemian itd. (Rosner, Stanny 2016, s. 9).

To bardzo trafna definicja, odwołuje się bowiem do różnych wymiarów (czy sfer) rozwoju i podkreśla znaczenie nie tylko korzystania z rezultatów rozwoju (partycypacji w jego owocach), ale też podmiotowości i zaangażowania społeczności wiejskich w procesach rozwoju.

Dla wzbogacenia teorii rozwoju obszarów wiejskich i dowartościowania jej znaczenia wielką rolę odegrała popularność teorii trwałego i zrównoważonego rozwoju (*sustainable development theory*) w ekonomii i w innych naukach społecznych, ale nie tylko. Jest to obecnie chyba najbardziej obiecujący i płodny kierunek badań w zakresie teorii i polityki rozwoju, wykorzystujący dorobek nauk społecznych, przyrodniczych i humanistycznych. Trzonem tej koncepcji teoretycznej jest połączenie trzech sfer analizy i form równowagi: ekonomicznej, społecznej i środowiskowej (ekologicznej). Badania nad rozwojem obszarów wiejskich znakomicie wpisują się w tę perspektywę teoretyczną, gdyż, jak starałem się to pokazać wcześniej, konstruowanie teorii rozwoju obszarów wiejskich musi uwzględniać to, że rozwój ten jest rezultatem skomplikowanego splotu i współzależności czynników ekonomicznych, socjologicznych, demograficznych, politycznych, kulturowych i przyrodniczych. Jest to wielkie wyzwanie metodologiczno-teoretyczne dla badaczy tego rozwoju. Polska nauka ma już znaczne osiągnięcia w tym zakresie i dobrze prezentuje się na tle światowego dorobku naukowego dotyczącego rozwoju obszarów wiejskich.

Teoria rozwoju obszarów wiejskich jest dobrym przykładem zarówno konieczności, jak i przydatności metodologicznej połączenia podejścia pozytywnego (opisowo-wyjaśniającego), jak i normatywnego w badaniach nad złożoną problematyką obszarów wiejskich.

7. Uwagi końcowe

Na pytanie sformułowane w tytule tego opracowania: czy istnieje teoria rozwoju obszarów wiejskich i czy takiej teorii potrzebujemy? – uzasadniona odpowiedź wydaje się następująca:

- Obszary wiejskie stanowią większość terytorium prawie wszystkich krajów, zarówno w Europie, jak i na innych kontynentach. Jest to więc bardzo duża i ważna część naszego globu. Wśród badaczy panuje dość duża zgodność, że obszary te charakteryzują się szczególnymi cechami, pozwalającymi zarówno na ich koncepcyjne wyodrębnienie, jak i uwzględnienie właściwych im prawidłowości rozwoju.
- Znaczne zróżnicowanie obszarów wiejskich i szybkie zachodzące na nich zmiany nie podważają zasadności tworzenia ogólnej teorii rozwoju tych obszarów.
- Duże, a nawet rosnące zainteresowanie badaczy problematyką wiejską jest potwierdzeniem jej naukowej atrakcyjności.
- Odnotować należy znaczny postęp w warstwie metodologicznej, empirycznej i ogólnie – teoretycznej badań nad tą problematyką prowadzonych zarówno w Polsce, jak i wielu krajach. Szczególnie obiecujące są badania nad rozwojem obszarów wiejskich, mające charakter interdyscyplinarny.
- W badaniach nad obszarami wiejskimi ważne i rosnące znaczenie ma perspektywa normatywna. Odwoływanie się do wartości i celów społecznych odgrywa rolę motywacyjną, ale też ukierunkowuje dużą część badań nad rozwojem tych obszarów.
- Osiągnięcia badań nad rozwojem obszarów wiejskich są użyteczną podstawą konstruowania różnego rodzaju polityk publicznych pozwalających zrealizować pożądane społecznie cele i wartości.
- Teoria rozwoju obszarów wiejskich jest więc nie tylko bardzo potrzebna, ale i na ogół fascynująca dla tych, którzy nad nią pracują. To jest chyba najważniejszy bodziec rozwoju każdej nauki.

Nauka to coś więcej niż zbiór teorii, które dotychczas nie zostały obalone w procesie falsyfikacji (w ujęciu Karla Poppera). Nauka to skomplikowany, wielowarstwowy proces zmagania się z szybko rosnącym zasobem wiedzy. Przyrost wiedzy nie przekłada się automatycznie na rozwój nauki i wzbogacanie teorii. Naukowcy dzielą się na rozliczne grupy skoncentrowane na procesie gromadzenia i przekształcania tej wiedzy w zweryfikowane twierdzenia (hipotezy), które mogą stać się podstawą teorii naukowych, mających charakter paradygmatów danej dziedziny nauki. Twórcy nauki lokują się na różnych szczeblach tego skomplikowanego procesu: od gromadzenia danych empirycznych, ich oceny i analizy, budowania modeli, konstruowania narzędzi weryfikacji hipotez (a przedtem sztuki

ich formułowania), aż do budowania ogólnych teorii będących odzwierciedleniem fundamentalnych prawidłowości (praw) rządzących badanym obszarem zjawisk. Mamy w tym procesie różnych wykonawców; część z nich to bardzo potrzebni „rzemieślnicy”, konstruujący fundamenty badań naukowych: bazę empiryczną i podstawowe narzędzia analizy; po nich i w znacznym stopniu dzięki nim w proces badawczy mogą wkroczyć „artyści” – twórcy najważniejszych i najbardziej abstrakcyjnych teorii. Tworzenie nauki, w tym uznanych teorii, polega na znaczeniu i wykorzystaniu tych wszystkich ogniwi procesu badań naukowych. Nie jest to więc jednoznacznie zdefiniowany proces. Jest w nim coś, co nazwałem niegdyś „alchemią metodologiczną badań” (Wilkin 2016). Wbrew pozorom, w tym procesie jest wiele tajemnic i niejednoznacznie określonych dróg dochodzenia do prawdy. Poza wszystkim, jak to określił wybitny intelektualista i badacz Michał Heller, „nauka jest kontemplacją” (Heller 2016). W niej tkwi źródło nie tylko wielkich odkryć, ale też radości z uprawiania nauki.

Bibliografia

- Acemoglu D., Robinson J.A. (2014). *Dlaczego narody przegrywają*. Tłum. J. Łoziński. Poznań: Zysk i S-ka.
- Bański J. (2011). Wieś w badaniach geograficznych – ewolucja badań i przegląd koncepcji obszaru wiejskiego. W: M. Halamska (red.). *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bański J. (2017). *Rozwój obszarów wiejskich*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Bański J. (red.) (2016). *Atlas obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN.
- Bujak F. (1901). *Maszkiernice, wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Bujak F. (1903). *Żmiąca. Wieś powiatu limanowskiego*. Kraków: Gebethner i Spółka.
- Bujak F. (1914). *Maszkiernice, wieś powiatu brzeskiego. Rozwój od 1900 do 1911*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Bukraba-Rylska I. (2004). Sto lat monografii wsi w Polsce: studium jubileuszowe. *Wieś i Rolnictwo*, 4, 160–174.
- Bukraba-Rylska I. (2008). *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cloke P. (2006). Conceptualizing rurality. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.). *Handbook of Rural Studies* (s. 18–28). London: Sage Publications.
- Fiedor B., Kociszewski K. (red.) (2010). *Ekonomia rozwoju*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Gałęski B. (1966). *Socjologia wsi. Pojęcia podstawowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gorlach K. (2004). *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Halamska M. (2013). *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Halamska M. (red.) (2011). *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Hayek F. von (1945). The use of knowledge in society. *American Economic Review*, 35 (4), 519–530.
- Heller M. (2011). *Podglądanie wszechświata*. Kraków: Znak.
- Heller M. (2016). Nauka jako kontemplacja. *Nauka*, 1, 7–9.
- Kamińska W., Heffner K. (red.) (2011a). *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Rozwoju Kraju (Studia, t. 133).
- Kamińska W., Heffner K. (red.) (2011b). *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (Studia, t. 137).
- Klekotko M., Gorlach K. (2011). Miejsce, lokalność, globalizacja. Przyczynek do problematyki socjologii wsi (i nie tylko) w społeczeństwie ponowoczesnym. W: H. Podedworna, A. Pilichowski (red.). *Obszary wiejskie w Polsce. Różnorodność i procesy różnicowania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Kłodziński M. (1996). *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i krajach Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kuhn T. (2003). *Droga po Strukturze. Eseje filozoficzne z lat 1970–1993 i wywiad-rzeka z autorem słynnej „Struktury rewolucji naukowych”*. Tłum. S. Amsterdamski. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Lewicka M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Łuczewski M. (2012). *Odwieczny naród. Polak i katolik w Żmiącej*. Toruń: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej i Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Marsden T. (2006). Pathways in the sociology of rural knowledge. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.). *Handbook of Rural Studies* (s. 3–17). London: Sage Publications.
- Mokrzycki E. (2007). *Do nauki przychodzi się nie tylko z pytaniami*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Podedworna H., Pilichowski A. (red.) (2011). *Obszary wiejskie w Polsce. Różnorodność i procesy różnicowania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Polskie Towarzystwo Socjologiczne.
- Rosner A., Stanny M. (2016). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap II. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J.-P. (2013). *Błąd pomiaru. Dlaczego PKB nie wystarcza. Raport Komisji d.s. Pomiaru Wydajności Ekonomicznej i Postępu Społecznego*. Tłum. A. Kliber, P. Kliber. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.
- Szczepański J. (1993). Humanistyczna wizja wsi. *Przegląd Humanistyczny*, 3 (318), 1–10.

- Sztompka P. (1985). *Teoria socjologiczna końca XX wieku. Wstęp do wydania polskiego.* W: J.H. Turner. *Struktura teorii socjologicznej* (s. 9–53). Tłum. G. Woroniecka i in. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Turner J.H. (1985). *Struktura teorii socjologicznej.* Tłum. G. Woroniecka i in. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Turowski J. (1995). *Socjologia wsi i rolnictwa.* Wyd. 2 poszerzone. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- UNDP (2000). *Raport o rozwoju społecznym Polska 2000. Rozwój obszarów wiejskich.* K. Gorlach (red. nauk.). Warszawa.
- Wilkin J. (2016). *Instytucjonalne i kulturowe podstawy gospodarowania. Humanistyczna perspektywa ekonomii.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wierzbicki Z.T. (1963). *Żmija w pół wieku później.* Wrocław: Ossolineum.

Is There a Theory of Rural Areas Development and Do We Need Such a Theory?

Abstract: The author asks questions about the trajectory and scientific advancement of studies of rural areas. He makes an overview of major scientific achievements in the scope of disciplines which tackle rural areas. A thesis is argued that rural areas are of specific character as an individual object of studies. Another thesis is formulated about a need to create interdisciplinary theory of rural areas development, which is followed by a presentation of academic achievements of social sciences, especially sociology, economy and socio-economic geography, which may become foundations for such a theory.

Keywords: rural areas, theory of rural areas development, rural sociology, rural economics, interdisciplinary studies.